

Ulla Moilanen

Mitä tarkoittaa ihmisjäännösten kunnioittava kohtelu?

Artikkeli pohjautuu väitöskirjani etiikkaa käsittelevään lukuun ja sen tarkoituksena on tuoda kyseisen luvun sisältö saataville suomen kielellä. Käsittelen ihmisjäännösten uudelleenhautaamisen sekä nimeltä tunnistettavien vainajien tutkimuksen problematiikkaa sekä sitä, mikä käytännössä on vainajaa kunnioittavaa kohtelua. Esitän, että koska moni kuolemaan liittyvistä rituaaleista on tähdännyt vainajien muistamiseen, voi tutkimusta ja sen tuottamaa tietoa pitää siten menneisyyden yksilöitä arvostavana kohteluna. Uudelleenhautaus toimii kuitenkin tätä ajatusta vastaan, sillä se poistaa haudattujen yksilöiden mahdollisuuden saada äänensä kuuluviin. Nimeltä tunnistettavien ja tuntemattomien vainajien oikeus muistetuksi tulemiseen tulee myös olla yhtäläinen, mikä toimii argumenttina kumpienkin tutkimuksen puolesta.

Vad betyder respektfullt behandlande av mänskliga kvarlevor?

Artikeln är baserad på kapitlet i min doktorsavhandling som handlar om etik, och artikelns syfte är att göra innehållet i det nämnda kapitlet tillgängligt på finska. Jag tar upp återbegravning av mänskliga kvarlevor, problematiken kring forskning om mänskliga kvarlevor vars namn är utredbara samt vad ett respektfullt behandlande av en avliden innebär i praktiken. Jag argumenterar att eftersom många ritualer kopplade till döden gjorts i syfte att komma ihåg de döda, kan man se forskning och den information forskningen genererar som respektfullt behandlande av forna individer. Återbegravning går dock emot detta tankesätt, eftersom det borttar de begravna individernas möjlighet att få sin röst hörd. Kvarlevor vars namn går att utreda och anonyma kvarlevor ska även ha samma rätt att bli ihågkomna, vilket är ett argument för att forska om bägge.

Kirjoitin väitöskirjani (Moilanen 2021) englanniksi, mutta tutkimuksen saavutettavuuden huomioimiseksi aion julkaista käsittelemäni asiat ja havainnot myös suomeksi eri kanavissa. Tämä artikkeli seurailee pääasiassa väitöskirjani etiikkaa käsittelevää kappaletta, mutta tietyin täsmennyksin ja lisäyksin. Käsittelen artikkelissa väitöskirjaani mukailten ihmisjäännösten uudelleenhautaamisen ja nimeltä tunnistettavien vainajien tutkimuksen problematiikkaa sekä sitä, mikä oikeastaan on vainajaa kunnioittavaa kohtelua.

Tässä vaiheessa on huomautettava, että käsittelen asioita suomalaisessa kontekstissa, eli tarkastelun ulkopuolelle jäävät esimerkiksi saamelaisiin ihmisjäännöksiin liittyvät kysymykset. Tämän artikkelin keskustelua ei voi suoraan soveltaa saamelaisaineistoihin. On myös yleisesti syytä huomata, että vastaavasti alkuperäiskansojen luuaineistoihin liittyviä kysymyksiä ja käytänteitä ei voi suoraan verrata tai soveltaa suomalaiseen aineistoon.

Mitä kunnioittava kohtelu käytännössä tarkoittaa?

Arkeologien eettiset vastuut ja velvollisuudet kohdistuvat tieteenalaa, suurta yleisöä sekä menneisyyden yksilöitä kohtaan (esim. Paljärvi 2002; Tarlow 2006; Moshenska 2009; Masterton 2010; Sellevold 2013; McGill 2014; Wagner et al. 2020). Näistä kaksi ensimmäistä pitää sisällään mm. ammatillisten hyvien käytäntöjen seuraamisen sekä tutkimustulosten raportoinnin, julkaisemisen ja välittämisen suurelle yleisölle. Nämä vaatimukset ovatkin yleensä helposti toteutettavissa. Sen sijaan menneisyyden yksilöiden hienotunteinen huomioiminen on asia, joka monitahoisuudessaan herättää keskustelua.

Yleisenä ihmisoikeuksia noudattelevana periaatteena pidetään ihmisjäännösten arvokasta ja kunnioittavaa kohtelua, ja tämä seikka mainitaan myös useissa eettisissä ohjeistuksissa (esim. BABAO 2019; NN-REC 2018). Geoffrey Scarre (2013: 667–669) on kuitenkin huomauttanut, että vainajien “kunnioittamisesta” on tullut eettisten keskustelujen muotitermi ilman, että tutkijat määrittelevät tarkasti, mitä kunnioittava kohtelu käytännössä tarkoittaa. Lisäksi voidaan pohtia sitä, mihin kunnioitus pohjimmitaan perustuu.

Muinaista yksilöä kunnioittava kohtelu pitäisi epäilemättä sisällään käytäntöjä, joita yksilöt itse eniten arvostivat (esim. Brooks & Rumsey 2008: 265; Scarre 2013: 669; Tarlow 2006). Historiallisen ajan aineistojen kohdalla tämän on tavallisesti tulkittu tarkoittavan uskonnollista ajatusta hautarauhasta ja tuomiopäivään saakka kestävästä ikuisesta levosta. On kuitenkin sitä vaikeampi tavoittaa menneisyyden yksilöiden käsityksiä mitä kauemmas menneisyydessä kuljemme – eikä toisaalta tarvitse edes kulkea kauas. Emme voi tarkasti tietää esimerkiksi rautakauden ja keskiajan taitteen ihmisten arvoja tai odotuksia siitä, mitä he ruumiilleen kuoleman jälkeen odottivat tapahtuvaksi. Emme voi myöskään tehdä liian pitkälle meneviä olettamuksia asiasta.

Olen omassa työssäni seurannut Gabriel Moshenskan (2009: 818) esittämää ajatusta, jonka mukaan tieteellinen tutkimus palvelee ihmisyyttä yleisellä tasolla. Voidaan myös ajatella, että tutkimus on tapa ylläpitää menneiden yksilöiden muistoa ja identiteettiä (vrt. Leighton 2010: 97; Masterton 2010: 10). Koska suurin osa kuolemaan liittyvistä rituaaleista on kulttuureista tai ajanjaksoista riippumatta tähdännyt vainajien muistamiseen (esim. Williams 2003; Wessman 2010; Booth & Tingle 2020), voi tutkimusta ja sen tuottamaa tietoa pitää menneisyyden yksilöitä arvostavana kohteluna.

Uudelleenhautaamiseen liittyvät ongelmat

Luiden uudelleenhautaaminen voidaan nähdä merkittävänä eettisenä ongelmana. Suomessa kristilliset ja myös kristilliseksi oletetut keskiaikaiset tai varhaiskeskiaikaiset vainajat on pyritty hautaamaan uudelleen. Tätä perustellaan usein vainajien uskonnolla (esim. Museovirasto: Ihmisluuaineistot Museoviraston kokoelmatyössä 27.10.2014). Paitsi, että perustetta voisi jo sinänsä kritisoida, on vainajan uskonnon määrittäminen jälkikäteen ongelmallista erityisesti varhaisen keskiajan kontekstissa. Esimerkiksi Hollolan Kirkkailanmäen ja läheisen Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon rauniolta kaivetut vainajat ovat hyvä esimerkki siitä, miten eri tavalla vainajia on kohdeltu kohteen nykykontekstista riippuen.

Molempien kohteiden hautaukset ajoittuvat noin 1200–1400-lukujen välille, mutta Hämeenkoskea on pidetty puhtaasti kirkollisena – ja siten kristillisenä – kohteena sinne 1500-luvulla rakennetun kirkon vuoksi (esim. Hiekkänen 2005). Kirkkailanmäen tapauksessa mahdollisen kappelin sijainnista paikalla on ainoastaan esitetty ajatuksia (esim. Hirviluoto 1985; Purhonen 1998), vaikka hautojen ajoituksen perusteella myös Kirkkailanmäessä on selvästi kristilliseen kontekstiin kuuluvia hautoja (Moilanen 2021: 50–51, 54, 121). Kirk-

kailanmäen 1930-luvun kaivausten luut on jätetty maahan, mutta ei siksi, että vainajien ikuista lepoa olisi pyritty suojelemaan kristillisyyden perusteella. 1900-luvun alkupuolella arkeologinen kiinnostus kohdistui esineisiin, eikä luuaineistojen potentiaalia tunnistettu biologisen antropologian tutkimuskentän ulkopuolella. Tämä seikka todennäköisesti vaikutti siihen, että myös rautakautisten ruumishautakohteiden vainajia jätettiin tuohon aikaan nostamatta (vrt. Moilanen 2021: 43).

Kirkkailanmäen vuosien 1978–1979 kaivauksilta löydetty luut on talletettu Museoviraston kokoelmiin. Hämeenkoskella 1990–2000-luvuilla kaivetut luulöydöt taas on haudattu uudelleen heti osteologisen analyysin jälkeen. Hämeenkosken löytöaineistoon kuului myös runsaasti eläinten luita ja pientä luusilppua, jota ei pystytty tunnistamaan tarkemmin. Jopa tämä tarkemmin tunnistamaton luuaine on haudattu tutkimusten jälkeen. Ratkaisulla on haluttu varmistua siitä, että mahdollisimman moni ihmisluista tulisi varmasti uudelleenhaudatuksi (Liesivuori & Kumpulainen 1997). Hieman erilaiseen ratkaisuun on puolestaan päädytty Rengon kirkon kaivauksissa 1984. Siellä kirkon lattian alle haudatut vainajat jätettiin hautoihin *in situ*, mutta suurimmalta osalta talletettiin solisluu KM-kokoelmiin (ks. Moilanen & Hiekkänen 2020). Tätä ratkaisua voidaan pitää kompromissina, jossa on huomioitu sekä arkeologin vastuu tiedon tuottajana että ajatus vainajan oikeudesta ikuisen lepoon.

Luiden uudelleenhautauksesta suomalaisessa kontekstissa on keskusteltu jo aiemmin (esim. Salo & Kivikero 2010; Moilanen 2014). Mielestäni ihmisluiden säilyttämiseen ei tulisi automaattisesti suhtautua epäkunnioittavana tapana käsitellä muinaisia ihmisyksilöitä. Sen sijaan huomiota voisi kiinnittää esimerkiksi siihen, miten säilytys voidaan toteuttaa asiallisesti ja yksilön ihmisarvoa kunnioittaen.

Miten säilyttämistä sitten voi perustella? Arkeologien eettisiä vastuita käsittelevissä julkaisuissa on huomautettu,

että kaivaus, joka ei tuota menneisyydestä mitään uutta tietoa, vertautuu suoraan haudanryöstöön (Hollowell-Zimmer 2003). Mutta tulisiko arkeologien huomioida myös informaatio, joka voidaan saada selville vasta tulevaisuudessa (vrt. Salo & Kivikero 2010)? Tulevaisuudessa käytössä olevat analyysimenetelmät esimerkiksi luista ja maanäytteistä voivat muuttaa käsityksiä menneisyydestä monin eri tavoin. Onko tutkijoilla tai museoilla oikeus hävittää tämä tieto hautaamalla luut uudelleen tai jättämällä tallettamatta näytteitä kokoelmiin?

Tiedon tuottamiseen liittyvä seikka tulisi huomioida myös keskustelussa, jossa pohditaan luuaineistosta otettavien kuvien julkaisua. Suojellaanko julkaisukielloilla menneisyyden yksilöiden ihmisarvoa vai onko kyse sittenkin nykyihmisen tuntemasta epämurkavuudesta nähdessään luita? Väitöskäytännössäni käyttämissäni analyyseissä valokuvilla on ollut suuri merkitys uuden tiedon tuottajana, ja ilman valokuvia moni tekemistäni analyyseistä ei olisi ollut mahdollista.

Pohjimmiltaan uudelleenhautaukseen liittyvät kysymykset kytkeytyvät kristillisten ja esikristillisten aineistojen erilaiseen arvottamiseen. Anders Kaliff ja Terje Oestigaard (2008: 56) ovat verranneet asiaa kolonialismiin, jossa kristilliseksi mielletyt haudat tunnustetaan ”omaksi” ja ”meille kuuluviksi” ja joita siksi arvotetaan eri tavoin kuin vanhempia aineistoja, jotka edustavat ”muita” tai jotakin vierasta. On myös hyvä huomioida, että jos ihmisjäännösten suojele tarkoittaa automaattisesti luiden hautaamista, ei tutkijoilla, suurella yleisöllä tai tulevilla sukupolvilla ole enää mahdollisuutta tavoittaa näitä aineistoja. Tällöin suojelusta voi jopa tulla tapa hiljentää näiden menneisyyden yksilöiden ääni lopullisesti ja poistaa heidän muistonsa (vrt. keskustelut teoksissa Haber & Shepherd 2015; Clegg 2020). Tämä puolestaan on suoraan ristiriidassa ihmisyyden kunnioittamiseen tähtäävien toimien kanssa.

Nimeltä tunnistettavat vainajat

Kati Salon ja Hanna Kivikeron vuonna 2010 ilmestyneessä artikkelissa kysyttiin myös varovaisesti, tulisiko nimeltä tunnettuihin vainajiin suhtautua suuremmalla pieteteillä kuin nimeltä tuntemattomiin (Salo & Kivikero 2010: 23). Väitöskirjassani olen ottanut kannan, että sekä tuntemattomilla että tunnistetuilla yksilöillä tulisi olla yhtäläinen oikeus tulla muistetuksi ja ymmärretyksi, joten heitä on myös tutkimuksessa kohdeltava yhdenmukaisesti (Moilanen 2021: 86). Mitä tämä sitten tarkoittaa tunnistettavuuden tai anonymitteen kannalta?

Omassa tutkimuksessani olen toisinaan pyrkinyt tunnistamaan historiallisen ajan yksilöitä nimeltä käyttämällä apuna kirjallisia aineistoja, kuten kirkonkirjoja (Moilanen & Hiekkänen 2020; Moilanen et al. *hyväksytty julkaistavaksi*). Osa käsitellyistä henkilöistä on ollut rikosten tai muiden traagisten tapahtumien uhreja. En silti ole pitänyt tunnistamista ongelmallisena, sillä tutkimukseni tavoitteena on ollut lisätä tietoa ja ymmärrystä menneisyyden yksilöistä ja tapahtumista. Esimerkiksi Soren Blau ja Luis Fondebrider (2014) ovat muistuttaneet, että yksilön henkilöllisyyttä ei tulisi unohtaa kuoleman jälkeen. Rikosten uhrien tapauksessa näiden yksilöiden jättäminen tutkimuksen ulkopuolelle voi myös johtaa menneisyyden rikosten ja julmuuksien unohtamiseen (vrt. Masterton 2010: 53).

On myös muistettava, että menneisyyden yksilöt tulee esittää tutkimuksessa asiallisesti, mutta totuudenmukaisesti (Masterton 2010: 10; Tarlow 2006). Jälkimmäiseen saattaa sisältyä myös negatiivisia asioita.

Kaikkien vainajien kohdalla ei kuitenkaan ole kysymys mahdollisten negatiivisten seikkojen tutkimuksesta tai tuomisesta julkisuuteen. Tutkimuksessa voidaan nostaa esille myös huolenpitoon ja välittämiseen liittyviä asioita, ja kysymys anonymitteetistä saattaa liittyä yleisesti ottaen esimerkiksi kirkkovainajien tutkimukseen (vrt. esim. Väre 2017). Jo aiemmin mainittu tasapuolisuus velvoittaa kuitenkin kohtelevaan kaikkia vainajia samal-

la tavalla. Tämä sekä oikeus tulla muistetuksi ovat mielestäni vahvoja argumentteja, joilla sekä nimeltä tunnettujen että tuntemattomien yksilöiden tutkimusta voi perustella (ks. Moilanen 2021: 86). Jotta menneisyyden yksilöt tai tapahtumat eivät jäisi tutkimukselliseksi kuriositeeteiksi, tarvitaan aiheiden käsittelyssä perusteellista teoreettista ja metodologista viitekehystä. Nämä seikat auttavat huomioimaan yksilön ja hänen osuutensa tutkimuksessa asianmukaisesti.

Lopuksi

Historiallisen ajan tutkimukset ovat osa perusarkeologiaa, ja ne tuottavat väistämättä myös historiallista hauta- ja ihmisluuainestoa. Näitä aineistoja on kuitenkin pidetty josain määrin ongelmallisina ja niihin liittyy erityiskysymyksiä. On kuitenkin syytä pohtia, voiko esimerkiksi uudelleenhautaaminen toimia helppona keinona poistaa ongelma sen sijaan, että siihen etsittäisiin kestävämpiä ratkaisuja. Tarkempaa, eri näkökulmista tapahtuvaa pohdintaa vaaditaan myös erilaisten ihmisjäännösten arvottamisen perusteista sekä siitä, miten arvottaminen näkyy käytännön toimissa.

Bibliografia

Verkkolähteet

- BABAO: British Association of Biological Anthropology (BABAO) Code of Ethics 2019 [https://www.babao.org.uk/publications/ethics-and-standards/].
- Museovirasto - Ihmisluuaineistot Museoviraston kokoelmatyössä 27.10.2014. [https://www.museovirasto.fi/uploads/Arkeologiset_kokoelmat/Ihmisluuaineistot_Museoviraston_kokoelmatyossa_ohje.pdf].
- NNREC: The Norwegian National Research Ethics Committees: Guidelines for research ethics on human remains 2018: [https://www.forskningsetikk.no/en/guidelines/socialsciences-humanities-law-and-theology/guidelines-for-research-ethics-on-humanremains/].

Arkistolähteet

- Liesivuori, P. & Kumpulainen, M. 1997. *Kertomus kesän 1996 tutkimustöistä Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon rauniolla*. Kaivausraportti, Museoviraston arkisto.
- Paljärvi, L. 2002. *Kenelle vainaja kuuluu? Osteoarkeologian eettisiä ja juridisia ongelmia*. Proseminarityö, Turun yliopisto.

Tutkimuskirjallisuus

- Blau S. & Fondebrider L. 2014. Human Skeletal Remains: Identification of Individuals. C. Smith (toim.) *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York: Springer.
- Booth, P. & Tingle, E. (toim.) 2020. *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*. Leiden: Brill.
- Brooks, M. M. & Rumsey, C. 2008. The Body in the Museum. V. Cassman, N. Odegaard & J. Powell (toim.) *Human Remains: Guide for Museums and Academic Institutions*: 261–289. Lanham, MD: AltaMira Press.
- Clegg, M. 2020. *Human Remains: Curation, Reburial and Repatriation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haber, A. & Shepherd, N. (toim.) 2015. *After Ethics: Ancestral Voices and Post-disciplinary Worlds in Archaeology*. New York: Springer.
- Hiekkanen, M. 2005. Hämeenkosken keskiaikainen kivikirkko. E. Ryökäs (toim.) *Aikojen halki. Kirkon kahdeksan vuosisataa Lahden seudulla*. Keski-Lahden seurakunnan julkaisuja 2: 46–80. Hollola.
- Hirviluoto, A.-L. 1984. Hollolan Kirkkailanmäki. E. Laaksonen, E. Pärsinen & K. J. Sillanpää (toim.) *Suomen historia 1*: 376–377. Espoo: Weilin+Göös.
- Hollowell-Zimmer, J. 2003. Digging in the Dirt – Ethics and “Low-End Looting”. L. J. Zimmerman, K. D. Vitelli & J. Hollowell-Zimmer (toim.) *Ethical Issues in Archaeology*: 45–56. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Kaliff, A. & Oestigaard, T. 2008. Excavating the Kings’ Bones: The Materiality of Death in Practice and Ethics Today. F. Fahlander & T. Oestigaard (toim.) *The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs*: 47–57. Oxford: Archaeopress.
- Leighton, M. 2010. Personifying Objects/Objectifying People: Handling Questions of Mortality and Materiality through the Archaeological Body. *Ethnos* 75:1: 78–101.
- Masterton, M. 2010. *Duties to Past Persons. Moral Standing and Posthumous Interests of Old Human Remains*. Digital Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Medicine 557. Uppsala: Uppsala university.
- McGill D. 2014. Ethics in Archaeology. C. Smith (toim.) *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York: Springer.
- Moilanen, U. 2014. Ihmisjäänteiden näytteilleasettamisen eettisyydestä museoissa. *Kuriositeetikabi.net* 1/2014. [http://kuriositeetikabi.net/01-2014/arkisto/12014moilanen.pdf].
- Moilanen, U. 2021. *Variations in Inhumation Burial Customs in Southern Finland (AD 900–1400): Case studies from Häme and Upper Satakunta*. Annales Universitatis Turkuensis, Tom. 555. Turku: University of Turku.

- Moilanen, U. & Hiekkanen, M. 2020. Atypical burials and variations in burial customs in the church of Renko, Finland. T. Äikäs & S. Lipkin (toim.) *Entangled beliefs and rituals: Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to contemporary times*. MASF 8: 35–53. Helsinki: The Archaeological Society of Finland.
- Moilanen, U., Liira, A.-M., Lehto, H., Salo, K., Helamaa, M. & Uotila, K. *hyväksytty julkaistavaksi*. Sawed Skulls – Archaeological Evidence of Medico-legal Autopsies in Finland. T. Kallio-Seppä, S. Lipkin, T. Väre, U. Moilanen & A.-M. Tranberg (toim.) *Unusual Death and Memorialization. Burial, Space, and Memory*. Berghahn Books.
- Moshenska, G. 2009. The reburial issue in Britain. *Antiquity*, Vol. 83 Nr 321: 815–820.
- Purhonen, P. 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 106. Helsinki: Finnish Antiquarian Society.
- Salo, K. & Kivikero, H. 2010. Ihmisjäännösten käsittelyn etiikkaa. *Muinaistutkija* 2/2010: 20–27.
- Scarre, G. 2013. ‘Sapient Trouble-Tombs?’ Archaeologists’ Moral Obligations to the Dead. S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (toim.) *The Oxford Handbook of Archaeology of Death and Burial*: 665–676. Oxford: Oxford University Press.
- Sellevoid, B. 2013. Ancient skeletons and ethical dilemmas. H. Fossheim (toim.) *More than just bones. Ethics and research on human remains*: 139–163. The Norwegian National Research Ethics Committees.
- Tarlow, S. 2006. Archaeological ethics and the people of the past. C. Scarre & G. Scarre (toim.) *The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on Archaeological Practice*: 199–216. Cambridge: Cambridge University Press.
- Väre, T. 2017. *Osteobiography of Vicar Rungius: analyses of the bones and tissues of the mummy of an early 17th-century Northern Finnish clergyman using radiology and stable isotopes*. Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 150. Oulu: University of Oulu.
- Wagner, J. K., Colwell, C., Claw, K. G., Stone, A. C., Bolnick, D. A., Hawks, J., Brothers, K. B. & Garrison, N. A. 2020. Fostering Responsible Research on Ancient DNA. *The American Journal of Human Genetics*, Vol. 107, Issue 2, 2020: 183–195.
- Wessman, A. 2010. *Death, Destruction and Commemoration: Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*. Iskos 18. Helsinki: Finnish Antiquarian Society, Helsinki.
- Williams, H. (toim.) 2003. *Archaeologies of Remembrance: Death and Memory in Past Societies*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Ulla Moilanen väitteli arkeologian tohtoriksi Turun yliopistossa marraskuussa 2021.
ulla.z.moilanen@helsinki.fi